

BÖLMƏ I. ÜMUMİ İQTİSADI VƏ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏR

UOT 330.1

*professor Məhərrəm Cəlal oğlu HÜSEYNOV,
baş müəllim, doktorant Niyaz Nizami oğlu MƏMMƏDOV
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti*

EV TƏSƏRRÜFATLARINA NƏZƏRİ BAXIŞLAR VƏ XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Elmi tədqiqat işində iqtisadi fəaliyyətin əsas subyektlərindən olan ev təsərrüfatları haqqında müxtəlif elmi-nəzəri baxışlar tədqiq edilmiş, müxtəlif dövrlərdəki ev təsərrüfatı anlayışları araşdırılmışdır. Məqalədə ev təsərrüfatlarının insan kapitalının istehsalı, reallaşdırılması və saxlanması (qorunması), eləcə də nəslin davam etdirilməsi kimi əsas funksiyaları haqqında da məlumat verilmişdir. Ev təsərrüfatlarının xarakterik xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Həmçinin, ev təsərrüfatı ilə ailə, ailə-kəndli təsərrüfatları, fərdi sahibkar və kənd təsərrüfatı müəssisələri arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər müəyyən edilmişdir. Tədqiqatda ailə başçısı və ev təsərrüfatı lideri anlayışlarına da toxunularaq onlar arasındakı fərq müəyyən edilmişdir. Ev təsərrüfatlarına iqtisadi və sosial baxımdan münasibət bildirilmişdir.

Açar sözlər: ev təsərrüfatları, kənd təsərrüfatı, insan kapitalı, ailə, ailə-kəndli təsərrüfatı, fərdi sahibkar, kənd təsərrüfatı müəssisələri.

Giriş

Bazar iqtisadiyyatında ev təsərrüfatı əhəmiyyətli vəzifələri icra edir. Ona əməyin sərf olunduğu yer, əhalinin məşğulluğunun tənzimləyicisi kimi də baxılır. Ev təsərrüfatlarının aparılması əsasında bir sıra vacib vəzifələr durur. Ev təsərrüfatları nəzdində ailə biznesi yaradılır, zəruri resurs və ailə kapitalının yaradılması fonunda bazar münasibətlərinin formalaşmasına zəmin yaranır. Ev təsərrüfatlarının daşınmaz əmlaka, kapital və maliyyə aktivlərinə, uzunmüddətli istifadə edilən əmtəələrə (əmlak) malik olması onlara bazar iqtisadiyyatında rəqabət mühiti yaradır. Mal və əmtəə qıtlığı şəraitində də ev təsərrüfatının əhəmiyyəti özünü büruzə verir. Müəyyən iqtisadi və sosial böhranlarda ictimai istehsal tələbatı ödəmir və ev təsərrüfatları şəxsi istehsal hesabına özünü təmin etməni reallaşdırır. Hazırkı dövrdə olduğu kimi, gələcəkdə də ev təsərrüfatlarının təqdim etdiyi məhsul və xidmətlərin həcmi, ölkədə istehsal olunan məhsulun ümumi həcmində payı artacaqdır [4; s. 506-507].

İqtisadi fəaliyyətin üç əsas (digər ikisi -dövlət, firma) subyektindən biri olan ev təsərrüfatı, daim insanın yaşadığı iqtisadi subyektləri və orada baş verən prosesləri əhatə edir. Ev təsərrüfatı bir və ya daha çox şəxsdən ibarət olan, iqtisadi resurslarla təchiz edilən və əldə etdiyi pulu insanın maddi və mənəvi tələbatlarını ödəyən əmtəə və xidmətlərin mənimlənməsinə sərf edir.

Ev təsərrüfatının əsas funksiyası insan kapitalının istehsalı, reallaşdırılması və saxlanması (qorunması) kimi müəyyənləşdirilməlidir. İnsan kapitalı dedikdə, insanın biliyinin, təcürbi vərdişlərinin və əmək qabiliyyətinin məcmusu başa düşülür. İnsan kapitalı, kapital qoyuluşunun xüsusi növüdür. Bu investisiya insan potensialının təkrar istehsalının inkişafına, istehsal olunan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinə, işçi qüvvəsinin fəaliyyət göstərməsinin yaxşılaşmasına çəkilən məsələflərin məcmusudur. Bütün bunlara uyğun olaraq insan kapitalı uzunmüddətli iqtisadi resurs kimi nəzərə alınır [5; s. 28].

Ev təsərrüfatları hazırda mövcud olan bütün təsərrüfat tiplərinin ilki hesab edilir. Araşdırmalarımız ev təsərrüfatının tarixinin kənd təsərrüfatı qədər qədim olduğunu, insanların qəbilə halında yaşadığı dövrdən bəri mövcud olduğunu üzə çıxardı. Həmin dövrlərdə onların əsas funksiyası sərbəst şəkildə özünü qida ilə təmin edə bilməyən qəbilə üzvlərini gündəlik qida məhsulları ilə təmin etmək idi. Təbii nemətlərini toplayaraq zəruri ehtiyaclarını ödəyən qəbilələrdə ilk ictimai əmək bölgüsünün də yarandığını tədqiq etmədən deyə bilmərik. Qəbilə üzvlərinin meyvə toplamaq, ov etmək, balıq tutmaq və s. kimi icra etdiyi ayrı-ayrı işlər ev təsərrüfatında əmək bölgüsünün yaranmasına təkan verdi. İnkişaf bərabər ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi ev təsərrüfatındakı peşələrin müstəqil sahələrə ayrılmasına və bunun müqabilində yeni təsərrüfatların yaranmasına səbəb oldu.

Ev təsərrüfatları iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edir. Ev təsərrüfatları əmək qabiliyyətli üzvlərinin məşğulluğunu təmin edir, gəlirlərin və ailə büdcəsinin formalaşmasını reallaşdırır [6; s. 17]. Həmçinin ictimai işə müəssisələri kimi ev təsərrüfatları da sərəncamına daxil olan ərzaq məhsullarının saxlanması, emalı və təsərrüfat üzvlərinin təbii ehtiyacı olan qidalanmanı təmin etməklə mühüm bir funksiyanı icra edir.

Birinci dərəcəli ailə bağlarının olduğu ev təsərrüfatlarının əsas funksiyasından biri də nəslin davam etdirilməsidir. Bu funksiya təkcə həmin ev təsərrüfatının nəslinin davam etdirilməsi anlamına gəlmir, eyni zamanda cəmiyyətin inkişaf etdirilməsi və xalq təsərrüfatının davamlı əmək ehtiyatı ilə təmin edilməsi deməkdir [6; s.17].

Ev təsərrüfatlarına nəzəri baxışlar

Tarix boyu bir sıra iqtisadi terminlərdə olduğu kimi ev təsərrüfatı haqqında da müxtəlif nəzəri yanaşmalar və fikirlər olmuşdur. Bizim eradan əvvəl insan təfəkkürünün məhsulu əsasında bir sıra elmlərin yaranması ilə ev təsərrüfatı haqqında sadə fikirlər, cəmiyyətin bir parçası olması haqqında yanaşmalar formalaşdı. Müasir bazar iqtisadiyyatının mühüm subyektlərindən sayılan bu qurum haqqında qədim dövrlərdən indiyə qədər müxtəlif fikirlər səsləndirilmiş, hətta təriflər verilmişdir.

Elm tarixində iqtisadiyyat-oykonomiya anlayışını ilk dəfə qədim yunan filosofu Ksenofond özünün “Ev təsərrüfatı”, yaxud “Ev iqtisadiyyatı” adlı kitabında işlətməmişdir. Sonralar yunan filosofu Aristotel bu sözü daha geniş mənada işlədərək, şərh etmişdir. İki hissədən ibarət “Oykonomiya” sözü “oykos” (ev təsərrüfatı) və “nomos” (qanun, qayda) söz birləşməsindən əmələ gəlmiş, “ev təsərrüfatı qaydaları”, yaxud “ev təsərrüfatının idarə olunması qaydaları-qanunları” mənasını ifadə edir [4; s.41].

Yunan alimi Aristotelin də əsərlərində ev təsərrüfatına dair saysız-hesabsız fikirlərə rast gəlmək olar. Aristotel qeyd edirdi ki, ev təsərrüfatı öz ehtiyaclarını ödəmək üçün qədim, ibtidai qəbilələrdən formalaşmışdır. Bir neçə ev təsərrüfatının birləşməsi isə özünəməxsus təbii xüsusiyyətləri olan bir kəndi formalaşdırırdı. Kəndlərin birləşməsi isə cəmiyyəti və dövləti yaradırdı. Yunan mütəfəkkiri həmin dövrdə dövlət üçün əhəmiyyətli sahələrin adlarını da hallandırmışdır. O, öz səlahiyyətində olan sirlərinə dərin bələd olduğu hərbi elm, ev təsərrüfatının idarə edilməsi və ritorika (natiqlik sənəti haqqında elm) kimi sahələrin tədris edilməsinin vacibliyini xüsusi qeyd edirdi [12; s. 205-226]. Aristotelin ev təsərrüfatına o dövrdəki sadə baxışı, bu gün hamılıqla qəbul olunan ev təsərrüfatı, firma və dövlət arasındakı mürəkkəb əlaqə ilə üst-üstə düşür. Doğrudur, o dövrdə firma, müəssisə anlayışı yox idi. Bu səbəbdən də Aristotelin ev təsərrüfatı anlayışını müasir anlayışdan fərqləndirən cəhət yalnız ev təsərrüfatı ilə dövlət arasında olan əlaqədir. Yəni üçüncü tərəf firma və ya müəssisə anlayışı yox idi. Aristotelin ev təsərrüfatı ilə bağlı fikirləri bununla məhdudlaşmır. Mütəfəkkir həm qulların, həm də qadınların azad yunan kişilərindən aşağı təbəqədə olduğunu vurğulayaraq qeyd edirdi ki, qulların və qadınların yeri ictimai həyatda və şəhər meydanında deyil, ev təsərrüfatındadır [9; s. 227]. Müəllifin əvvəlki fikrindən fərqli olaraq ev təsərrüfatında qadın və qul anlayışı müasir baxışlardan fərqlənir. XXI əsrdə demokratiyanın hakim olduğu bir dövrdə qul, kölə anlayışından söhbət belə gedə bilməz. Gender bərabərliyinin hökm sürdüyü müasir dövrimizdə qadın cəmiyyətdə kişilərlə bərabər mövqə tutmaqla yanaşı, mühüm strateji və aparıcı vəzifələri icra edirlər. Yəni Aristotelin təsvir etdiyi qadın indikindən fərqli olaraq yalnız ev təsərrüfatının bir hissəsi, bəzi hallarda ev təsərrüfatının lideridir.

Qədim Roma İmperiyasında çox istifadə olunan “familia” sözü ev təsərrüfatı mənasını verirdi. Bizim müasir dövrdəki ev təsərrüfatı anlayışına çox yaxın olan bu söz həm insanlara, həm də cansız fiziki varlıqlara şamil edilirdi. Belə ki, soyadı - bir nəfərin hakimiyyəti altında qan qohumluğu və ya nikah vasitəsi ilə qohum olan ailə üzvləri ilə yanaşı, onların malik olduğu bütün mülk və maddi sərvəti də əhatə edirdi. Hətta ər-arvad evləndikdən sonra gəlinə cehiz olaraq verilən əşyalar, torpaq və ailəyə hədiyyə edilən mülk və əşyalar da ev təsərrüfatını təşkil edirdi. Müasir dövrdə ev təsərrüfatına aydınlıq gətirərkən sərf etdiyimiz “vahid büdcəyə malikdir” ifadəsi ilə Roma İmperiyasında “familia” anlayışında “maddi sərvətə malik olması” fikirləri üst-üstə düşür [14; s. 1-3].

N. Tusinin də ev təsərrüfatına olan münasibəti olduqca fərqli idi. Onun “Əxlaqi-Nasiri” əsərinin “Evdarlıq elmi haqqında” və “Ölkə idarəetmə qaydaları” haqqındakı məqalələrində elmlərin mövzusu, vəzifələri və rolu təhlil edilir. O, bu əsərlərində iqtisadiyyat anlayışını ev təsərrüfatı və fərdi təsərrüfat səviyyəsindən bütünlükdə cəmiyyət, ölkə, milli iqtisadiyyat səviyyəsinə qaldırmağa və iqtisadiyyatı ölkəni idarə etmək qaydası kimi şərh etməyə çalışmışdır [7; s.113].

Dövr irəlilədikcə nəinki ev təsərrüfatı anlayışı, iqtisadiyyat da daha geniş anlam kəsb edirdi. Bu fikri fransız zadəganı Antuan de Monkreyenin 1615-ci ildə dərc etdiyi “Siyasi iqtisad haqqında traktat”ı bir daha möhkəmləndirir. Siyasi iqtisad termini əslində iki yunan sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. “Politiko” dövlət, siyasət, “oykonomiya” isə ev təsərrüfatlarının idarəedilməsi qanunları mənasında işlədilir. Yəni bu iki sözün birləşməsi ev təsərrüfatlarının vahid dövlət iqtisadiyyatı çərçivəsində idarəedilməsi kimi başa düşülür. İqtisad elmi ev təsərrüfatlarının öyrənilməsi çərçivəsindən çıxaraq, milli iqtisadiyyatın öyrənilməsi haqda elmə çevrilmişdir. Ev təsərrüfatları isə qədim dövrdə və orta əsrlərdə daşdığı sadə anlayışından yavaş-yavaş uzaqlaşaraq, milli iqtisadiyyatın bir parçası olmuşdur [8; s. 63].

Alman iqtisadçısı Karl Vilhelm Byuher XX əsrin əvvəllərində (1847-1930) cəmiyyətdə istehsal istehsal arasındakı əlaqənin xarakterini fərqləndirərkən ev təsərrüfatı ilə bağlı fikirlər irəli sürmüşdür. Bu fikirlərdən birincisi “qapalı ev təsərrüfatı” (natural təsərrüfat) fikri idi ki, müəllifin qənaətinə görə yaradılan nemətlərin hamısı mübadiləsiz təsərrüfatın özündə istehlak olunur. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitini nəzərə alaraq bu fikrə görə müəlliflə tam razılışmaq olmaz. Hazırda o dövrdən fərqli olaraq qapalı ev təsərrüfatı azlıq təşkil edir və istehsal olunmuş məhsulların hamısı ev təsərrüfatı daxilində istehlak olunmur. Xüsusi ilə dağlıq və dağətəyi bölgələrdə istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsulları bu gün gəlir mənbəyi kimi çıxış edir, məhsullar satılmaq üçün müxtəlif bazarlarda alıcılara təklif edilir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi təkcə istehlak deyil, həm də istehsalın və ticarətin şahidi oluruq [7; s. 296-297].

Müasir neoliberalizmin banisi hesab olunan London məktəbinin iqtisadçısı Fridrix Avqust fon Xayek (1899-1992) istehsal amillərinin mülkiyyətçisi və istehlakçısı kimi ev təsərrüfatını, istehsal amillərinin və xidmətlərinin istehsalçıları və alıcıları kimi isə firmaları qeyd etmişdir [7; s. 409-410].

Amerikalı makro-iqtisadçı N.Q.Menkyu da (1958) iqtisadi əsərlərində ev təsərrüfatı anlayışına münasibət bildirmişdir. Müəllif qeyd edir ki, “ev təsərrüfatı” və “iqtisadiyyat” nəzəri baxımdan fərqli anlayışlara malik olsalar da, iqtisadi baxımdan oxşar xüsusiyyətlərə malikdirlər. Ev təsərrüfatlarında qərarların qəbul edilməsi zamanı ailə üzvlərinin hansı vəzifələri yerinə yetirəcəyi, bunun müqabilində onların və eləcə də ev təsərrüfatının nə qazanacağı müəyyən olunur. Yəni ev təsərrüfatları bütün iqtisadi və sosial fəaliyyəti dövründə cəmiyyətdə çoxlu sayda qərarların verilməsi prosesi və zərurəti ilə qarşılıq N.Q. Menkyu ev təsərrüfatının cəmiyyətlə əlaqəsini şərh edərkən demişdir: “Ev təsərrüfatı onun hər bir üzvünə arzu etdiyini vermək imkanının olmadığı kimi cəmiyyət də özünün hər bir üzvünə onun can atdığı yüksək həyat səviyyəsini təmin etmək iqtidarında deyil” [10; s. 32-33].

Bu faktlar isə bir daha sübut edir ki, ayrı-ayrı dövrlərdə, bütün cəmiyyətdə ev təsərrüfatları mövcud olmuş, lakin yanaşmalar, anlayışlar müxtəlif olmuşdur.

Bütün iqtisadi tədqiqatlarda olduğu kimi bizim tədqiqatımız da sistemli yanaşma və müqayisəli təhlil metodu əsasında aparılmışdır. Tədqiqatımızın ilk mərhələsi ev təsərrüfatları haqqında ayrı-

ayrı iqtisadçıların və mütəfəkkirlərin nəzəri baxışlarının, tarix boyu müxtəlif fikir və yanaşmalarının araşdırılmasından ibarətdir. Tədqiqatın növbəti mərhələsində ev təsərrüfatlarının ailə, ailə-kəndli təsərrüfatı, fərdi sahibkar və kənd təsərrüfatı müəssisələri ilə oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edilmişdir. Bu cəhətləri müəyyən etmək məqsədi ilə müvafiq sahələr üzrə Azərbaycan Respublikasının Qanunları və müxtəlif normativ-hüquqi sənədlər geniş tədqiq edilmişdir.

Ev təsərrüfatları və ailə anlayışları həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan bir-birinə yaxın anlayışlardır. Ancaq araşdırmalarımız bu iki anlayış arasındakı incə fərqləri müəyyən etməyə imkan verdi.

Ailə və ev təsərrüfatları bir və ya bir neçə şəxsdən ibarət olan, hər hansı istehsal amilinə sahib olan, qərarlarını müstəqil şəkildə qəbul edə bilən, tələbatlarını maksimum şəkildə ödəməyə çalışan və ən əsası "insan kapitalının istehsalını" təmin edən iqtisadi vahiddir. Ancaq ailə və ev təsərrüfatlarını fərqləndirən bir sıra xüsusiyyətlər var və onlar sinonim sayıla bilməzlər. Ailə sırf qan qohumluğu olan, minimum iki nəfərdən ibarət sosial qurumdur. Ev təsərrüfatı isə bir nəfərdən də ibarət ola bilər. Ailə bütün dünyada qəbul olunan qanun əsasında iki nəfərin (ər-arvad) nikahının olmasının rəsmiləşdirilməsidir. Ev təsərrüfatının belə bir məcburiyyəti yoxdur. Çünki sayından asılı olmayaraq ev təsərrüfatının bütün üzvlərinin hamısı qadın və ya hamısı kişi ola bilər. Daha bir fərq "ailə başçısı" və "ev təsərrüfatı lideri" anlayışlarının olmasıdır. Ailə başçısı əsasən ailənin yaş etibarı ilə böyük kişisi olur. Ailə başçısı bu və digər səbəblərdən dünyasını dəyişərsə və ya başqa sosial problemlərdən irəli gələn səbəblərə görə ailəni tərkdən qadınlar ailə başçısı olur. Həm ailə, həm də ev təsərrüfatı uşaqlı və uşaqsız ola bilərlər. Ev təsərrüfatında isə lider cinsindən, yaşından asılı olmayaraq bu təsərrüfatı idarə edə biləcək şəxslər olurlar [13; s. 158].

Beləliklə, hər ev təsərrüfatı ailə sayıla bilməz, ancaq hər ailə onun üzvlərinin fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq ev təsərrüfatı hesab oluna bilər. Ev təsərrüfatı dedikdə müştərək iqtisadi qərarlar qəbul edən şəxslər qrupunu əhatə edən bir subyekt nəzərdə tutulur. Öz şəxsi mülkiyyətində olan istehsal amillərinin mülkiyyətçisi olduğundan, iqtisadi münasibətlər sistemində ev təsərrüfatlarının rolu xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Ev təsərrüfatının əsasında hakim münasibətlər durur. Birgə iqtisadi fəaliyyətə nəzarət etmək hüququ onun üzvlərindən birinə-ailə başçısına verilir. Ev təsərrüfatını ailə anlayışından fərqləndirdik. Ailə kimi ev təsərrüfatına bir sıra xüsusiyyətlərinə görə oxşar olan ailə-kəndli təsərrüfatı, fərdi sahibkar və kənd təsərrüfatı müəssisələrini də fərqləndirmək yerinə düşər.

Ailə-kəndli təsərrüfatı -ailə üzvlərinin və onlarla birgə fəaliyyət göstərən şəxslərin fərdi əməyi və mülkiyyətində və ya icarəsində olan əmlak əsasında hüquqi şəxs yaratmadan kənd yerlərində istehsal və digər təsərrüfat fəaliyyətinin (məhsulların istehsalının, emalının, saxlanması, daşınmasının və satılmasının) birgə həyata keçirilməsidir [1; Maddə 1]. Ailə-kəndli təsərrüfatının tərkiibi bir nəfərdən, ailə üzvlərindən və onlarla qohumluq və ya digər münasibətlər əsasında birgə fəaliyyət göstərən şəxslərdən ibarət ola bilər [1; Maddə 1]. Eyni ilə ev təsərrüfatında olduğu kimi, yəni sadalanan bu cəhətlər ailə-kəndli təsərrüfatının ev təsərrüfatı ilə olan oxşar xüsusiyyətidir. Ailə-kəndli təsərrüfatı kənd yerlərində qanunvericiliklə qadağan olunmayan və məhdudiyət qoyulmayan bütün iqtisadi fəaliyyət növləri ilə məşğul olan təsərrüfatçılıq subyektidir. "Ailə-kəndli təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun birinci maddəsindən də görüldüyü kimi onu ev təsərrüfatından fərqləndirən əsas cəhət, bu iqtisadi subyektin kənd yerlərində və kənd təsərrüfatı istiqamətli fəaliyyətidir. Ailə ilə ev təsərrüfatı anlayışları arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər eyni ilə burada özünü göstərir. Ailə-kəndli təsərrüfatı ev təsərrüfatı ola bilər. Ancaq hər ev təsərrüfatı ailə kəndli təsərrüfatı sayıla bilməz.

Fərdi sahibkar dedikdə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxs nəzərdə tutulur. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun dördüncü maddəsində göstəriləyi kimi, sahibkarlıq fəaliyyəti fərdi və şərikli şəkildə həyata keçirilə bilər [2]. Həmin qanunun üçüncü maddəsində göstəriləyi kimi qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə sahibkarlıqla istənilən-fiziki və hüquqi şəxslər məşğul ola bilərlər [2]. Fərdi sahibkar təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla yanaşı, fəaliyyət göstərdiyi

yer üzrə vergi orqanlarında dövlət qeydiyyatından keçməli və qeydiyyatdan keçməsi haqqında şəhadətnamə almalıdır [3; s. 767]. Ev təsərrüfatlarının fəaliyyəti üçün isə belə qeydiyyata, şəhadətnaməyə ehtiyac yoxdur. Bu onlar arasındakı fərqlərdən biridir. Fərdi sahibkar bütün sahələrdə olduğu kimi mülkiyyəti və icarəsində olan torpaq və mülkdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və satışı ilə məşğul ola bilər. Ev təsərrüfatlarında olduğu kimi, fərdi sahibkar bütün bu proseslərə ailə üzvləri və digər şəxsləri cəlb edə bilər. Ancaq fərdi sahibkar fəaliyyətində kənar şəxslərin əldə etdiyi gəlir vahid ailə büdcəsinə və idarəsinə aid deyil, bu da iki təsərrüfat subyekti arasındakı ikinci əsas fərq yaratmış olur. Müqayisə ənənəmizə sadıq qalaraq deyə bilərik ki, fərdi sahibkar istehsal istiqamətindən asılı olmayaraq ev təsərrüfatı ola bilər, ancaq hər ev təsərrüfatı fərdi sahibkar sayıla bilməz. Fərdi sahibkar ev təsərrüfatının iqtisadi və maliyyə münasibətlərində daha fəal hissəsidir [4; s. 513].

Kənd təsərrüfatı müəssisələri-aqrar bölmədə fəaliyyət göstərən müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı müəssisələrdir. Əhəlinin ərzəyə, emal sənayesinin isə xammala tələbatını ödəmək iqtidarında olan maddi istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət, xüsusi, bələdiyyə, xarici, birgə (xarici, qarışıq) mülkiyyət formasına malik, mülkiyyətində və ya təsərrüfatının aparılmasında torpağı, həmçinin digər xüsusiləşdirilmiş əmlakı olan və bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalını, kənd təsərrüfatına xidməti həyata keçirən iqtisadi subyektdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələri həm fərdi sahibkarlıq, həm də ev təşkilati və hüquqi formasına görə kəskin şəkildə fərqlənir [3; s. 767].

Nəticə

Beləliklə, tərkibində bir və ya birdən çox insan olan iqtisadi subyekt biz ev təsərrüfatı adlandırırıq. Ev təsərrüfatı - ümumi iş, yaşayış yeri, büdcə və adətən, ailə-qohumluq əlaqələri ilə birləşmiş insanlar qrupunu əhatə edir.

Ev təsərrüfatları bazar iqtisadiyyatında əhəmiyyətli vəzifələri icra edir:

- istehlakçı rolunu oynayaraq müəssisələr tərəfindən istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin alıcısı qismində çıxış edirlər;
 - əmək, kapital, torpaq, sahibkarlıq qabiliyyəti kimi resursların sahibi olan ev təsərrüfatları dövrü-axın modelinin əsas subyektlərindən biridir;
 - malik olduğu resursların reallaşdırılması nəticəsində əldə olunan məcmu gəlirin müəyyən hissəsini yığıma yönəltməklə, real maliyyə aktivləri-valyuta resursu formalaşdırırlar [11; s. 54].
- Ev təsərrüfatında ailənin fəaliyyəti bioloji, demoqrafik, psixoloji, sosial və digər amillərlə müəyyənəndirilir. Əsas etibarı ilə insan fəaliyyətinin bir istehlakçı (xüsusən də şəhər yerlərində yaşayan ev təsərrüfatları), bəzi hallarda isə istehsalçı kimi təzahürü olan ev təsərrüfatları malik olduqları büdcənin müəyyən hissəsini (bəzən böyük bir qismini) məhsul və xidmətlərə, qalan hissəsini isə yığıma yönəldirlər. Yığıma yönəlmiş bu vəsait sonrakı və gələcək tələbatları ödəmək üçün istifadə edilir. Yığım ev təsərrüfatlarının gəliri hesabına formalaşdığı halda, onların gələcək-dəki xərclərinin mənbəyinə çevrilir. Ev təsərrüfatlarının gəlir və xərclərini formalaşdıran mənbələr isə müxtəlifdir. Tədqiqatımızın nəticəsi olaraq ev təsərrüfatlarının birlikdə yaşamaq və məişətini təşkil etmək, birlikdə təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək, birgə büdcə və onun idarə olunmasını icra etmək, müstəqil qərarlar qəbul etmək və tələbatlarını ən yüksək səviyyədə ödəməyə can atmaq kimi xarakterik cəhətlərini müəyyən etdik.

Bütün bu nəticələri nəzərə alaraq aşağıdakıları təklif edirik:

- ev təsərrüfatı ilə ailə anlayışlarının fərqləndirilməsini;
- ev təsərrüfatları ilə, ailə-kəndli və fərdi sahibkar anlayışları arasındakı fərqi müəyyən edilməsini;
- ev təsərrüfatlarında istehsal olunan məhsulun ailə-kəndli təsərrüfatlarında, eləcə də fərdi sahibkarlıqda istehsal edilən məhsuldan fərqləndirilməsini;
- ev təsərrüfatlarına yalnız istehlak edən subyekt kimi baxılmamasını.

ƏDƏBİYYAT

1. "Ailə-kəndli təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 14 iyun 2005.
2. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 15 dekabr 1992.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2019. 788 səh.
4. Ataşov B.X. Maliyyə nəzəriyyəsi. Dərslik. / B.X. Ataşov, N.A. Novruzov, E.Ə. İbrahimov – Bakı, "Kooperasiya", 2014, 648 səh.
5. Böyük iqtisadi ensiklopediya. [5 cildə] / Red. hey. sədri Z.Ə. Səmədzadə. Bakı, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, – c. 3: "Şərqi-Qərbi". – 2012. – 608 s.
6. Əlibəyov N.V. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir edən amillər// AzJess, Azerbaijanian Journal of Economics and Social Studies. Number 2, Volume 1, –2015. s.6-18
7. İqtisadi təlimlər tarixi: dərslik/ M.X. Meybullayev, A.Ş. Şəkərləyev, F.A. Nəsrullayev [və b.] Bakı: 2002, 537 səh.
8. Hüseynov, M.C. İqtisadiyyata giriş. Dərslik. / M.C. Hüseynov, E. A. Salahov – Bakı: Ecoprint, –2019. – 392 s.
9. Qunnar Skirbekk, Nils Gilye. FƏLSƏFƏ TARİXİ: Müasir dünyanın fəlsəfi qaynaqlarına bir baxış. "Zəkiöglü" nəşriyyatı. Bakı -2007. Rus dilindən tərcümə edəni: fəlsəfə elmləri doktoru Adil Əsədov. 864 s.
10. Menkyu, N.Q. Ekonomiksin prinsipləri. 2-ci nəşr – "Ali məktəblər üçün dərslik"- seriyası/rus dilindən tərcümə/ N.Q. Menkyu –Bakı: İqtisad Universiteti,- 2009. 745 səh.
11. Səmədzadə, A.Z. Əhalinin istehlakının quruluşu və onun yaxşılaşdırılmasının sosial-iqtisadi amilləri: / iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası/ –Bakı, 2016. –148 s.
12. D. Brendan Nagle. The Household as the Foundation of Aristotle's Polis. Cambridge University Press, Mar 13, 2006, UK - 352 pages
13. David I. Kertzer. Household History and Sociological Theory // Annual Review of Sociology, – 1991, Vol. 17, p. 155-179
14. Rafael Domingo. Emory University / University of Navarra. The Family in Ancient Roman Law: [Electronic resource] / SSRN Electronic Journal. January 2017. 2008-2020 Research Gate GmbH.
URL: https://www.researchgate.net/publication/317999401_The_Family_in_Ancient_Roman_Law

*проф. Магеррам Джалал оглы Гусейнов,
ст. пред., докторант, Нияз Низами оглы Мамедов
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет*

Теоретические взгляды и характерные особенности домашних хозяйств

Резюме

В научно-исследовательской работе исследованы различные научно-теоретические взгляды на домашние хозяйства, являющиеся основными субъектами хозяйственной деятельности, рассмотрены понятия домашнего хозяйства в разные периоды. В статье также рассказывается об основных функциях домашних хозяйств, таких как производство, реализация и хранение (сохранение) человеческого капитала, а также продолжение рода. Выявлены характерные особенности домашних хозяйств. Также выявлены сходства и различия между домашним хозяйством и семьей, семейно-крестьянскими хозяйствами, индивидуальными предпринимателями и сельскохозяйственными предприятиями. В исследовании

также были затронуты понятия глава семьи и лидер домохозяйства, чтобы определить разницу между ними. К домашним хозяйствам относились с экономической и социальной точки зрения.

Ключевые слова: домашнее хозяйство, сельское хозяйство, человеческий капитал, семья, семья-крестьянское хозяйство, индивидуальный предприниматель, сельское хозяйство современные.

*prof. Maharram Jalal Huseynov
s/l, PhD candidate Niyaz Nizami Mammadov
Azerbaijan State Agricultural University*

Scientific and theoretical views and characteristics of household

Summary

As part of the research work, various scientific and theoretical views on households, which are the main subjects of economic activity, studied, as well as the concepts of households in different periods. The article also provides information on the basic functions of households, such as production, implementation and maintenance (protection) of human capital, as well as the continuation of the generation. The characteristics of households are determined. Similarities and differences also identified between households and families, family farms, individual entrepreneurs and agricultural enterprises. The study also touched on the concepts of head of household and head of household and revealed the differences between them. Households treated from an economic and social point of view.

Key words: households, agriculture, human capital, family, family farming, individual entrepreneur, agricultural enterprises